

פרק שמיני – הדר משתלבת בשרון

כשנפגשה עם משה לוי, מאנשי צבא אנדרס הפולני, הקימו השניים יחד משפחה ובנו בית ומשק עופות.

השמנת של פפה זמודז'ק

את הרפת הגדולה בכפר הקימה משפחת זמודז'ק. "הגענו להדר מלודז' שבפולין בשנת 1934", מספר מוטה שחם (זמודז'ק) "היינו שש נפשות: סבא וסבתא, ההורים – חנה וזליג – פנינה אחותי ואני, ילד קטן כבן שלוש. אבא היה בעל רפת שהיתה גדולה באופן יחסי לשאר הרפתות בכפר. לא היו לנו פרדסים משלנו, ועיקר פרנסת המשפחה היתה על הרפת.

"הורי היו שונים מהמתיישבים האחרים של הדר באותה עת. רובם היו צעירים רווקים, זוגות צעירים שאך נישאו או הורים לילדים קטנים, אנשים שהוכשרו לחקלאות ועזבו את משפחתם כדי להקים לעצמם חיים חדשים בארץ-ישראל. ואילו אבי היה כבר בן 39 כשהגיע להדר, בעל משפחה ובה לא רק שני ילדים אלא גם סבא וסבתא – ובנוסף לכך היה חסר כל הכשרה חקלאית, גם אם פעם בו רצון עז ללמוד ולהצליח בזכות חריצותו. כאילו אין די בכל ההבדלים האלה כדי להרחיק אותי משאר ילדי המושבה, היה אבא שונה מהם גם בתפיסת העולם: הם היו מה שמקובל לכנות 'סוציאליסטים', ואילו הוא נטה יותר להשקפת העולם המכונה 'ליברלית', שבה דגלו אז הציונים הכלליים. ולכן, כשכל הילדים של הדר למדו בבית-החינוך שבכפר מל"ל, משום שהיה שייך לזרם העובדים, שלחו את אחותי ואותי לבית-הספר שברמתיים, שהיה – אגב – קרוב יותר, מפני שפרנסי רמתיים היו מזוהים עם הציונים הכלליים.

"מלבד הרפת היו תקופות אבא עבד גם בפרדסים – לא שלנו, כאמור, אלא כשכיר. אמא וסבתא עסקו במכירת החלב ובמסחר. כדי החלב היו עשויים מפח מגולוון, בסגנון הישן. שכבה עבה של שמנת הצטברה על הדפנות ולמקורבים ניתנה רשות ללקק אותה שמנת – בטעם האמיתי של פעם. כדי לשמור על החלב מפני החום, נהגו לאחסן את כד החלב בתוך מכלי מים. רוב אנשי הדר באו אלינו לקנות את החלב. היו עומדים בתור, ממתנינים לחליבה, וסבתא היתה מודדת בכלים המיוחדים לכך 'ליטר' או 'חצי ליטר', לפי הדרישה. היה זה, כמובן, חלב טרי, מהביל ישר מהפרה."

הילדים מאותה תקופה זוכרים היטב את השמנת ואת החלב של פפה זמודז'ק. "היו שולחים אותנו לקנות חלב, נזכרות התאומות אתי ודבורה; "היינו צריכות להביא אותו לאמא, כדי שירתיחו אותו אבל לא התאפקנו והיינו שותות חצי ממנו עוד לפני שהגענו הביתה."

הקרקע שעליה הוקם כפר הדר נרכשה על-ידי יהושע חנקין מידי השייח' של אברקישק. המיקום המדויק עשוי היה לזכות בתיאור הזה בספרי הגיאוגרפיה: "מושבה שהוקמה צפונית לירקון, שמונה עשר ק"מ מתל-אביב ושמונה ק"מ מפתח תקוה", ומאוחר יותר: "יישוב כפרי, המשתרע מערבית לכביש פתח תקוה-כפר סבא". השטח הכולל שעליו הוקם היישוב היה כ-1,500 דונם; מדרום השתרע גוש הפרדסים הגדול – יחד 4,000 דונם.

לעיניהם של ראשוני המייסדים, ולעיני המתיישבים הראשונים, התגלה שטח שומם, שאין בו עץ ואין בו בית. האוהלים של הבדדים מן השבטים אברקישק ואברפאיד היו פזורים פה ושם, ורועים אחדים התהלכו עם עדריהם של פרות. באביב היה רוב השטח מכוסה במרבד של כוכביות. במקומות אחדים נראו ערמות חוטי תיל וחפירות של תעלות מתקופת מלחמת העולם הראשונה, וכן גרואות של פגזי תותחים שלא התפוצצו.

צריך גם לאכול

לא כולם עסקו בחקלאות אפילו אז. פרומה לוי, למשל, הכינה את ארוחותיהם של הפועלים בפרדסי לב. "פרומה לוי (לבית בוכמן), נולדה בעיירה קטנה ברוסיה הלבנה ועלתה לארץ ב-1930", מספרת לאה אהרנובויץ. "להדר, שהיתה אז בחיתוליה, הגיעה אחרי תקופת הכשרה במשק הפועלות. היא התקבלה לעבודה במטבח 'פועלי לב'. בהדר לא היו בניינים כלל, וה'מטבח' היה צריך עץ שחולק לשני מדורים: בחלק היותר קטן היה המטבח, והחלק היותר גדול שימש כחדר אוכל, ועמדו בו שולחן ארוך ומשני צדיו שני ספסלים ארוכים. המקום הספיק לעשרה או לשנים-עשר פועלים כולם פועלים שעבדו בהנהלתו של יוסף לב בהתחלת הנטיעות – ולאחר מכן בהנהלת האח הצעיר, יצחק לב.

"כשסיימה את עבודתה ב'מטבח לב', טיפלה פרומה בעצים בפרדסים הצעירים ועסקה בעבודות אחרות. באותם הימים הגיע להדר מתיישב חדש בשם הלל שוורצמן, במטרה לפתח משק עופות לביצי מאכל ופטמים. לפרומה היה ניסיון רב בעסקי הלול מאז ימי ההכשרה, ביחוד במשק הפועלות, וכך החלה לעבוד במשק שוורצמן עד שהלה למד את מלאכת גידול העופות. עם זאת, לא שכחה את מלאכתה הראשונה, וכשגדל ציבור הפועלים במקום ונפתח מטבח פועלים – היתה הראשונה לאחראיות במטבח. תמיד התפרנסה בכבוד ולא התאוננה על קשיי החיים. חוש הומור עממי היה שופע ממנה תמיד.

תושבי הדר ופועליה בהפגנת האחד במאי 1938. ברקע צריף המטבח של פועלי לב - כיום גינת המרפאה.

הקוטפת בתיה בורלא ב־1933.

סיפור ההצלחה של התרד

בין גידולי הירקות תפס ענף התרד מקום מכובד בהדר. "את שתילי התרד הראשונים הביאה להדר משפחת ברנצברג," כתב אפרים הרץ ברשימותיו. "בני משפחת ברנצברג היו ירקנים מעולים: עוד בטרם נכנס לארץ השימוש ביריעות פלסטיק, יכולת לראות אצל ברנצברג שדה שתול, כשכל שתיל מוגן בזכוכית." אם החלו בגידול התרד מפני שידעו מראש את סוד ההצלחה או שהופתעו מכך בעצמם, בכל מקרה התברר כי גידול התרד הוכח כענף אשר ההשקעה בו מעטה, והמספק שפע של תעסוקה ופרנסה למי שהתמסרו לו. עליו הבשרניים של התרד התפשטו אפוא במרוצת הזמן לכל המשקים הזעירים, ממש כתיאורו של הצמח עצמו: "טבעו שהוא שולח זרועות ממרכז הצמח לכל עבר. וככל ששתלת את הצמח דליל, כן קיבלת עלים גדולים יותר. אלה נקראים סוג א: ככל

שקטפת את עליו כן מיהר לחדש את עלוותו. כך הצמח מתחדש במשך כל החורף עד לאביב, עת הצמח מתחיל לפרוח ועלוותו הולכת וקטנה וערכה יורד." במשך תקופה ארוכה סיפקה הדר 75% מהייצור הארצי של התרד.

שנים רבות נמשך השגשוג בתחום זה. והנה הופיע מאמר באחד העיתונים, ונאמר בו כי מבחינה רפואית יש בו תועלת רק לילדים, ואילו למבוגרים – השפעתו מזיקה. כעבור זמן מה הופיע מאמר בעיתון אחר שהפריך את גרסת המשמיצים; אבל הפרסום השלילי כבר עשה את שלו, התחילו עליות וירידות בשוק – עד שלבסוף רק בשיכון עולי תימן נותרו לפליטה מגדלי תרד בודדים.

רבים מתושבי הדר שגידלו שדות תרד – ניסו את כוחם בגידול תות הגינה. מגרשים שלמים התמלאו בערוגות תות שהיו תאוה לעיניים ולחך. אלא שגידולי התות הצריכו מאמץ פיזי רב, ולא כל המתנסים בכך יכלו לעמוד בו.

משבר התפוזים

בפרוץ מלחמת העולם השנייה היה המשק בארץ שרוי באבטלה בהיקף רחב. השפל התבטא בשני ענפים מובילים: הבנייה והחקלאות. הבנייה הפרטית הופסקה לגמרי, בניית המחנות ושדות התעופה הועברה לידי הצבא הבריטי; וענף הפרדסנות נקלע למשבר חמור מפני שספינות מלחמה שוטטו על פני הימים, צוללות שטו מתחת לפני המים, ואי אפשר היה לשווק את פרי ההדר בעולם. והרי ההדרים היו מיועדים בעיקר ליצוא.

מספר אפרים כהן: "סוחרים ערבים מסוריה ולבנון קנו אצלנו את הפרי לפי מאה במספר, ומילאו בשקים או בתפוזות במשאית. המחיר היה נמוך מאד – גרוש למאה פירות, כאשר המחיר הרגיל בשיווק לחוץ-לארץ היה

פרי האנס שגדל
במשקו של אקסלרוד
ושווק במלונות הפאר
בירושלים ובתל-אביב.

קטיף תרד,
משפחת יצחק לב.

שלושים ושניים גרוש לתיבה בגודל שבעים וארבעה ס"מ שהכילה מאה ועשרים תפוזים. מובן שמחיר כזה לא כיסה אפילו את הוצאות העבודה. הפרי נמכר בהפסד, אבל לפחות הצלחנו להתפטר ממנו."

גם בארץ הצטמצם מאוד הביקוש. בתי חרושת לתעשיית מיץ היו מעטים, ועם הפרי הגדול בכלל לא היה מה לעשות. ניסיון פריצה לשוק נוסף, למצרים, גם הוא לא עלה יפה. "התחלנו לשלוח למצרים", מספר אפרים כהן, "אבל הם מצאו על הפרי את הכנימה 'פסידוקוקוס' שתקפה אז את הפרי בארץ. הם דרשו להושיב מבררת בכל פרדס לבדוק את הפרי, וגם שלחו לארץ מבקרים וכאשר מצאו פרי אחד נגוע, פסלו את כל המשלוח. בסוף חדלנו לשלוח פרי למצרים."

המצב היה קשה ולמעשה כך נשבר מטה לחמם של רבים גם בכפר הדר. פרדסים רבים נזנחו מפני שאחזקת הפרדס תובעת השקעה כספית, ובעליהם סבלו מחסרון כס. רק מעטים יכלו להרשות לעצמם להשקות את פרדסיהם, וגם הם עשו זאת במשורה. אותם אנשים גם דאגו לקטוף את הפרי בחורף, כי פרי הנותר על העץ עד בוא האביב – ייבש את לשדו.

מוצא מהמצב העגום, גם אם מוצא חלקי בלבד, התגלה כאשר התברר כי במסגרת המאמץ המלחמתי זקוקים האנגלים לשמן-אתרי הנסחט מקליפות פרי-ההדר. התפתחה תעשייה זעירה חדשה – סחיטת שמן-אתרי מקליפות תפוזים. מועצת הפועלים בהדר נרתמה לפעולה, דאגה להסבת עובדים וריכוזה את כל הקשור בעבודה. הפרי נמכר בפרדס במחיר של עשרה מילים ארצישראליים (גרוש) תיבת שדה מלאה בפרי קטוף הניצבת ליד העצים. ואילו פרדסן שהיו בראשותו חמור ועגלה – לכל קיבל תוספת של עשרה מילים ארצישראליים תמורת ההובלה. דבר זה פטר את בעלי הפרדסים האחרים מערימות הציפה שנותרו בפרדס לאחר קליפת התפוזים – או מקבורת הציפה, שעלולה היתה להחמיץ ולהעלות צחנה ואף למשוך אליה נחילי זבובים.

עיסוק אחר שנמצא לאנשי כפר הדר בתקופת מלחמת העולם השנייה היה הכנת רשתות הסוואה. הבריטים נזקקו לרשתות כאלה כחלק מצרכי המלחמה, וסיפקו חבל שפגט כחומר גלם. משפחות רבות בהדר נרתמו להכנת הרשתות. התאומות לבית מזאה, אתי ודבורה, זוכרות שאמן עסקה בכך.

תפוחי אדמה לצבא הבריטי

אפיק פרנסה נוסף, שבו נמצא פתרון חלקי למצוקה הכלכלית בהדר, היה גידול תפוחי האדמה. "אחד מחברי הנהלת המושבה, זאב וילובסקי, פנה אלי והציע לחכור שטחים ולפתח ענפי חקלאות שונים, בהתחשב במצב, מספר מיכאל ולצר. "במשך השנים האלה גידלתי שטחים גדולים של תפוחי אדמה, שהיו אז 'שלאגר' בזריעה

ובשיווק. גם השוק המקומי וגם הצבא הבריטי היו זקוקים לכמויות ניכרות של יבול תפוחי אדמה, מפני שלא היתה אפשרות לייבא ירק נחוץ זה מחוץ-לארץ. בתחום זה נרשמו התפתחויות אחדות. בשלב מסוים היה הצבא הבריטי מספק זרעים של תפוחי אדמה תמורת אספקת יבול תפוחי האדמה במחיר קבוע.

"פיתחתי פעילות מגוונת בשטח זה. קודם כל – העסקת פועלים: היתה זו תקופה של עבודת ידיים בלבד; טרם הגענו אז למכונות המודרניות שאנו רואים בימינו, ומובן שהדבר הצריך הרבה ידיים עובדות. היתה בעיה של אחסון תפוחי האדמה לעונותיהם השונות: בתי הקירור בימים ההם לא שימשו למטרות כאלה, כך שבחורף היה פשוט יותר לאחסן את היבול למשך חודשים אחדים. אבל בקיץ היה היבול עלול להתקלקל מוקדם יותר, ואחסונו היה כרוך בבעיה מסובכת יותר. אמנם חפרנו שוחות, שבהן שמנו את תפוחי האדמה ואשר כוסו באדמה וכך שמרו על מידת החום הרצויה; אך הדבר הצריך זהירות רבה וניסיון רב.

"במשך שנות הפעילות החקלאית שלי בהדר גידלתי, בנוסף לתפוחי האדמה, גם שטחי כרוב, מלפפונים, אבטיחים, דלעת, חצילים ובוטנים. בשטחים האלה עבדו עשרות פועלים. הפעילות בגידולי חקלאות נמשכה גם אחרי קום המדינה. הופנו אלי כפועלים עולים חדשים מסוריה; את בגדי העבודה הבאנו להם אל מקום העבודה. היתה זו פעולה שנועדה לעודד את העולים החדשים, ולהכניס אותם למעגל העבודה והפרנסה."

הזמן מביא בכנפיו שינויים

למרות המצוקה הכלכלית, האבטלה, המחסור, והאווירה הכללית הכבדה ביישוב, זימנו החיים גם רגעי חסד ואף התנסות בעונג מוחשי. אין המדובר באירועים יוצאי דופן, אלא דווקא בחיי היומיום: ריח הלחם הטרי והלחמניות שעלו מן המאפייה, למשל, או עגלת הקרח; דרכי העפר וכביש האספלט הראשון; ועוד ועוד... יחד עם עוד מראות של שלווה כפרית.

"היה היתה מאפייה בהדר, ואיננה עוד", כתב אפרים הרץ על מפעל זה של שמעון תרח, שנעלם לפני שנים רבות. "ריח של לחם טרי ולחמניות טריות היה מקדם פני כל מי שעבר לידה, והיה כבירה-מקרב-לב שהעתיר המקום על מי שבאו להדר ונפגעו מקסמה ויופייה של הבריאה שמסביב. הלחם חולק אז לתושבים בשעות בוקר מוקדמות, שבהן אי אפשר להבחין 'בין זאב לכלב ובין תכלת ללבן', ככתוב. מרחוק היו עולים באוזניך הדי פעמי של ר' חיים מזאה ז"ל, כשהיה צועד לאיטו, נשען על מקלו, לתפילת שחרית בבית-הכנסת שברמתיים הסמוכה. המכתבים היו מגיעים אז בשק נעול למזכירות ועד הכפר, והישיש ריטר ז"ל היה מחלק אותם לנמענים השונים. הקצב היה מביא לביתך מדי בוקר את מנת הבשר שהזמנת מראש; החלבן היה מחלק

מארגזי הקטיף אפשר לבנות מכונית.

אילן כהן, עינת שפר, דורון כץ, אלי שקדי
וורד כהן.

אילן כהן נוהג בטרקטור
הקטן של ניסן אשרי
לפרדסים להוצאת המכלים

על עגלת הלול אפשר גם להתנדנד.
עינת שפר ואילן כהן.

חלב, ועגלת הקרח היתה מביאה את גושי הקרח כשהעגלון מצלצל בפעמון, כדי להזכיר לנשות הכפר שעליהן להזדרז לקחת את מנת הקרח שלהן כל עוד קרני השמש לא גרמו להפשרתו מתחת לשקים שבהם היה מכוסה.

"ביום בהיר אחד התאחדו כל המאפיות שבסביבה במסגרת אגודה אחת, כך שבא הקץ להתחרות ביניהן. חלוקת הלחם לבתים הופסקה, והלחם היה מובא לצרכנייה. המאפייה המקומית נסגרה. והצריך של משפחת פרויליך שלייד המאפיה, פורק – והמגרש נמסר לצרכי תעשייה זעירה של כלי זכוכית. אף תעשייה זו היתה אצלנו רק כעין אפיזודה חולפת ללא המשך רציני."

לאותה מאפייה היו תפקידים אחרים, חוץ מאספקת לחם לתושבים. "בחלק ניכר מהבתים לא היו תנורי אפייה, זוכרת טליה כספי (לבית וישינבצקי, שהוריה הגיעו להדר ב-1940). "כשהנשים רצו לאפות חלות או עוגה לשבת, או דברי מאפה על פי מסורת החגים וכן חמין – הן היו מכינות הכול בביתן, ואת התבניות היו מביאות או שולחות למאפייה. אני זוכרת אותנו, הילדים, עומדים בתור לפני המאפייה. שמעון תרח, האופה, היה אדם שמן, לבוש מכנסי חאקי, גופייה ומגפיים. בידו החזיק במרדה ענקי. הוא היה מקבל מאתנו את התבניות העטופות במגבת, או במפיות לבנות. היינו עומדים ומביטים באש הגיהנום, מרגישים את החום הנורא שהפיצה בכל חלל המאפייה מסביבנו, ועוקבים אחרי התבניות הנבלעות בפתח התנור."

הכביש הפנימי הראשון

באותה תקופה שבה נאפה הלחם במאפייה של שמעון תרח היו בהדר סממנים נוספים של יישוב בראשית דרכו. "במקום טרם נסללו כבישים, בתים עוד לא הוקמו, ורוב התושבים התגוררו בצריפים," כתב אפרים הרץ ברישומותיו. "כשהגענו לכך שאפשר היה להחליף את דוד הפח בבית במקרר לא היה גבול לשמחתנו. טוב היה אז לגור בצריך קטן, ובו חדר וחצי בלבד, מוקף בגינת ירק לתצרוכת עצמית, שסיפקה לבני הבית גזר ואפונה ירוקה, צנונית ובצל ירוק. מנורת נפט האירה את החדר, שהיה מרוצף משאריות בית-חרושת למרצפות, ועל כן לא היתה הרצפה הזאת מצבע אחיד.

"מחיר הנסיעה לתל-אביב היה אז ארבעה גרושים, ואילו לכפר סבא היו דמי הנסיעה בלתי קבועים," מוסיף עוד אפרים הרץ. "כשפגשתי בנהג-מכר, זכית ב'טרמפ' חינם, אבל לעתים היית עושה דרכך ברגל. קואופרטיב התחבורה 'השרון' התארגן תחילה מבעלי הפרדות והעגלות – שהחליפום עם הזמן בכלי תחבורה אחרים, חדישים יותר. כלי תחבורה אלה, שהיו תחילה מכוניות-משא דומות לטויליות, עם שני ספסלים לאורכן וספק אם התאימו כאמצעי להסעת אנשים, היו בנויים בצורה פרימיטיבית ביותר. אם מספר הנוסעים היה רב – היו מורידים את שני

הספסלים, כך שבארגז האחורי היה מקום לעשרים איש, ונוסע נוסף ישב ליד הנהג; וכשמספר הנוסעים היה מצומצם, היו מורידים ספסל אחד בלבד, כך שנותר מקום מספיק להובלת מצרכים לצרכי החנויות ובתי המסחר בכפר סבא ובמגדיאל, ולאחר מכן גם לרמתיים הסמוכה. בעיקר הועברו בדרך זו שקי אורז וסוכר.

"במשך הזמן נסללו כבישים ברחובות המושבה, והותקנו פנסים על עמודי החשמל לאורכם. כן נבנו בתים במקום הצריפים, ומספר המשפחות הלך וגדל משנה לשנה. ברחובות הכפר נראו מטיילות נשים צעירות כשהן דוחפות בידיהן עגלות עם תינוקות מנמנים. כן נראו ילדים רוכבים על אופניים באין מפריע, באשר תנועת מכוניות עוד לא הטרידה את מנוחתם של התושבים."

סלילת הכביש לא נעשתה מעצמה. בין שאר הפעולות שיזם בעניין האבטלה, שיגר ועד המושבה פנייה לוועד הלאומי ב-15 בינואר 1940. היה זה ניסיון נואש לקבל עזרה לסלילת הכביש המרכזי, אשר יחבר את המושבה עם הכביש הראשי דאז שהולך מתל-אביב לחיפה (דרך יישובי תל מונד ועמק חפר). בזאת קיוו לפתור גם את המצוקה שבהיעדר כביש במושבה, ובעיקר – לספק עבודה לדורשיה.

במכתב של ועד המושבה אל הוועד הלאומי מפורטים הסעיפים השונים הנוגעים למצב במושבה: מספר הפועלים השכירים; מצב בעלי המשקים הצעירים; וכן תיאור חוצות המושבה בקיץ ובימות הגשם באין כבישים פנימיים, ובאין כביש שיחבר את המושבה אל הכביש הראשי תל-אביב-חיפה עובדה שהכבידה על החיים וייקרה את ההובלה. לפי החישוב שעשו בוועד המושבה, צריך היה הכביש להיות באורך של קצת פחות מקילומטר וחצי, ורוחבו – ארבע מטרים וחצי. כלומר, בסך הכול דובר בסלילת 6,300 מטרים מרובעים. לפי המחירים דאז צריך היה הכביש לעלות 2,400 לירות ארצישראליות.

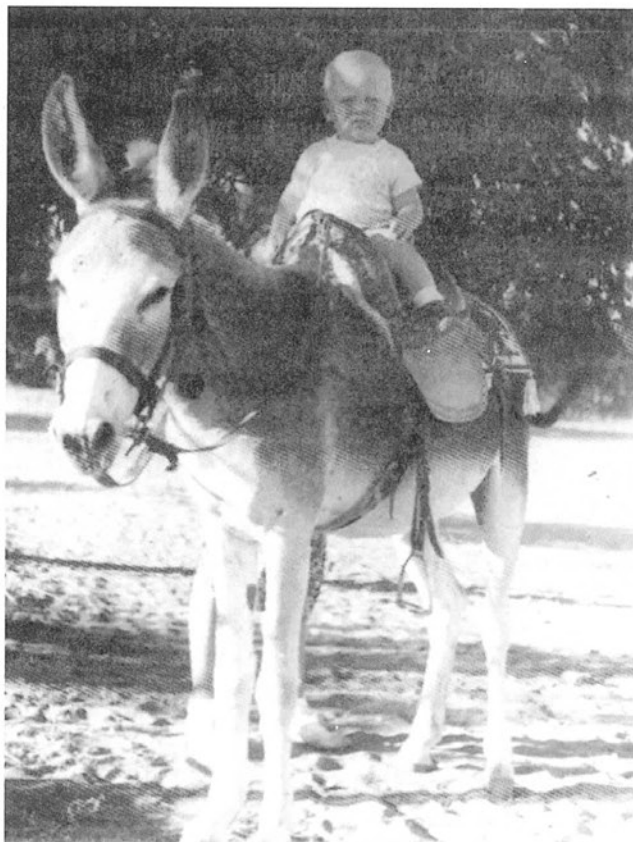
כדי ליזכות בעזרה הנחוצה של הוועד הלאומי, רקם ועד המושבה תכניות שונות שתהיינה להן השפעה עליו. התכנית העיקרית היתה שגם ממשלת המנדט הבריטית תעזור בסכום כסף לסלילת הכביש; לשם כך תוכנן ביקורו של מושל מחוז הדרום מטעם השלטון הבריטי במושבה, שהרי בו תלוי היה אם יעביר את המלצותיו לממשלה כדי שזו תגיש את העזרה הדרושה.

בסופו של דבר נסלל הכביש הפנימי הראשון, באורך קילומטר אחד, ב-1945.

המאבק על עבודה עברית

פרדסיו של השייח' של אבו-קישק גבלו עם הפרדסים של משק שיפר. היחסים בין השכנים היו תקינים, בדרך כלל. השייח' זכר לטובה את מעשהו של ראש השומרים אברהם שפירא, אשר שיחרר אותו בערבות ממאסר האנגלים

עוזי כהן בן 4 מתאמן
ברכיבה על החמור ב-1933.

עמיקם רשף במרומי חמור הרכיבה של הוטרינר
שביקר במושבה.

אביבה אורן והילדים
אורית ואייל על עגלת
החמור

הוחלט להחריף את המאבק נגד העבודה הערבית בפרדסים היהודיים בזמן של אבטלה חמורה במשק; מאבק זה התקיים גם במהלך המאורעות (1936–1939). מכתב אזהרה שוגר אל בעלי הפרדסים הגדולים ב"גוש" שמדרום למושב ושלל התגוררו בהדר, ובהם ד"ר לוי, בלוס, רוקח ומויאל, עם העתק לוועד הלאומי. בעלי הפרדסים הזעיקו את המשטרה הבריטית, שהזהירה את אנשי הדר לבל יעזו להתנכל להם. אנשי הוועד הביעו תרעומת על הפנייה למשטרה: הם ראו בכך הלשנה. המאבק נמשך. הפועלים

יריב אורן בחצר המשק.

למרות מעורבותו בפרעות של 1921. מאז ואילך נמנע השייח' בקפדנות מלהשתתף בהתקפות והתפרעויות כנגד שכניו היהודים. לעתים גם הזהיר את המתיישבים היהודיים וסייע להם – כך היה, למשל, בזמן מאורעות 1929.

לאחר פרסום "הספר הלבן" על ידי ממשלת בריטניה, ובו גזרות שהגבילו את העלייה היהודית ומנעו כליל רכישת קרקעות מהערבים, יצא ועד תושבי הדר, בתיאום עם הוועד הלאומי, לעצרת מחאה ולהפגנות. במישור המעשי

איתן טנא (טנבוים)
והטרקטור לפרדסים של
הדר ב-1951.

יצחק ואיתן אוהביה ואורחת בקטיף הראשון ב-1937.

"הפרדסים הגדולים, ובהם מאות דונמים, השתרעו מדרום למושבה והיו שייכים בעיקר לראשי התאחדות האיכרים – ובהם איזקסון, מויאל וגזונדהייט. הועסקו בהם פועלים ערבים משבט אבו־קישק ששכן בסביבה. עם גבור המצוקה החלטנו לפתוח במאבק נגד הפרדסנים המתנכרים על ידי העמדת משמרות של מחוסרי עבודה בפרדסיהם. כך נהגו גם במושבות אחרות. המאבק היה חריף אבל סיזיפי, מכיוון שלצד הפרדסנים עמדה המשטרה הבריטית. לאחר משמרת אחת, שבה התכתשו הפועלים שלנו עם בעל פרדסים שהוא עצמו גר בפתח תקוה, באה המשטרה ואסרה אותי ואת יעקב רייך. השליכו אותנו לכלא יפו. היה זה דווקא בחג הפסח, אבל לא ישבנו שם זמן רב: ההסתדרות דאגה להוציאנו משם."

גם לאפרים כהן היה חלק במאבק על עבודה עברית: "יום אחד הגיעו למשרדי הוועד שני טנדרים עם שוטרים מסביבתנו, עם הוראה שלפיה נדרשנו להתייצב מיד במחנה בצריפין, מקום מושבו של מושל המחוז. כאשר הגענו לשם הראו לנו את המכתב ששלח הוועד אל ד"ר לוי, בחתימתו. המושל שאל אם זו החתימה שלי, והודיתי בכך. הוא החתים אותי על אזהרה שאם נפגע בד"ר לוי ניענש. בסופו של דבר הסכים ד"ר לוי שמחצית הפועלים בפרדסו יהיו יהודים."

נוער הדר 1950

יצאו למשמרת מחאה, היתה גם תגרת ידיים, והמשטרה הבריטית עצרה שניים מהפעילים: יעקב אלכסנדרוני, מזכיר מועצת הפועלים, ויעקב רייך. שניהם שוחררו כעבור זמן קצר, ומובן שהמאבק לא תם.

"ציבור הפועלים לא היה רב, ובכל זאת העבודה לא הספיקה לכולם," כתב יעקב אלכסנדרוני, מזכיר מועצת פועלי הדר, "יום או יומיים לרוק, שלושה ימים לבעל משפחה – ולפעמים גם לכך לא הגיעו. חקלאי המושבה ופרדסניה היו אמונים על עבודה עברית, ואפילו על עבודה מאורגנת. בהתאם לצורך היו פונים בערב ללשכת העבודה, ומזמינים פועל או פועלים; סדרני העבודה, שעסקו בעניין זה בהתנדבות, חילקו את העבודה המצויה לפי תור צודק.

"כשם שהעבודה היתה מאורגנת דרך הלשכה, כך גם התשלומים בעד העבודה: הכול נכנס ללשכה. רמת החיים היתה נמוכה, אבל לא היה בינינו פועל שסבל מרעב. ליד בית הפועלים היה 'מטבח פועלים', מעין מסעדה בהנהלת הזוג רוחני. הפועלים היו באים לאכול כשבאמתחתם פתקאות מודפסות: 'ארוחת בוקר', היה כתוב עליהן, או 'צהריים', או 'ארוחת ערב'. את הפתקאות היו מקבלים בלשכת העבודה על חשבון שכר עבודתם.

"חקלאי המושבה (הדר) העסיקו רק פועלים מהלשכה, אבל העבודה היתה בצמצום," כתב אלכסנדרוני עוד.

נוער הדר בטיול
בשנות ה-50 במכונית
ה"מק".
הנהג אברמוביץ'